

Hakkâri Beylerinin Hayırseverliği

The Philanthropy of the Rulers of Hakkari

Murat ALANDAĞLI*

Öz

Çalışma daha ziyade Hakkâri örneği bağlamında tahrir yapılmayan yurtluk-ocaklık veya hükümet sancaklarındaki vakıf müessesatını incelemeyi hedeflemektedir. Hakkâri'nin örnek olarak alınmasının değişik nedenleri vardır. Oldukça köklü bir geçmişe sahip olmasına rağmen coğrafyasının insan yaşamı ve haliyle uğraşını kısıtlayan yapısı bunlardan biridir. Nitekim Anadolu veya Rumeli'de aşına olunan verimli alüvyal toprakların oluşturduğu düzlükler burada yoktur. Osmanlı-Safevî çekişmesinde önemli bir rol oynayan stratejik konumu da bir diğer etkindir. O halde verimli tarımsal arazisi olmayan, siyasi ve mali olarak Osmanlı imparatorluk idaresine hem coğrafi ve hem de yer yer idarî olarak uzak Hakkâri'de vakıf müessesesinin durumu merak konusu olmuştur. Hakkâri'deki vakıfların kuruluş hikayeleri, türleri, kurucuları, gelir-gider durumları ile idare edilışleri gibi çokça cevaplandırılacak soru ortaya çıkmıştır. Bu hususta ilk olarak Hakkâri'de bölgenin beşerî bakımdan var olan çıkmazlarına rağmen kökleri XV. yüzyıla kadar geriye giden vakıfların olduğu söylenebilir. İkinci olarak da bölgedeki idarî işleyişin vakıfları da şekillendirdiği anlaşılmaktadır. Vakıf kurucularının bey olmaları da ancak bu şekilde ifade edilebilir. Hakkâri vakıfları klasik Osmanlı sancaklarının aksine bölgedeki kazanımları çok daha köklü bir geçmişe dayalı beylerce idare edilmekteydi. Hakkâri sancağında yerel ile merkez arasında idarî yönde aracı rolü gören aile, aşiret mensupları bölgedeki kadim varlıklarının gereği olarak bazı vakıflar kurmuşlardır. Zeynel Bey, İzzeddin Şir Bey, Es'ed (Melik Es'ed Bey) ve Mustafa Bey gibi beylerin isimlerini taşıyan bu vakıfların giderlerini karşılamak için beylere ait bazı köy ve mezraların gelirleri bedel olarak ayrılmıştır. Bu çalışmada daha ziyade tanzimat sonrası hazırlanmış varaka, belge ve defter örneklerinden hareketle Hakkâri beylerine ait vakıflar, vakıfların idaresi ile gelir ve giderleri-ne ait bulguları ortaya koyma amacı taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hakkâri, Vakıf, Zeynel Bey, İzzeddin Şir Bey, Mustafa Bey, Es'ed Bey

Abstract

Rather, the study aims to examine the foundation institutions in the unregistered yurtluk-ocaklık government sanjaks in the context of Hakkâri. There are various reasons for taking Hakkâri as an example. One of these reasons is that, despite its long history, its geography restricts human life and pursuits. As a matter of fact, the fertile alluvial plains familiar from Anatolia or Rumelia do not exist here. Its strategic location, which played an important role in the Ottoman-Safavid rivalry, is another factor. Therefore, the status of the foundation institution in Hakkâri, which lacked fertile agricultural land and was geographically and administratively distant from the Ottoman imperial administration both politically and financially, has been a matter of curiosity. There are many questions to be answered about the foundation stories, types, founders, income and expenditure status, and administration of the foundations in Hakkâri. First of all, it can be said that despite the humanitarian predicaments of the region, there were foundations in Hakkâri whose roots date back to the fifteenth century.

Gaz

Akademik
Bakış
325
Cilt 18
Sayı 36
Yaz 2025

Makale Geliş Tarihi: 26.09.2024. Makale Kabul Tarihi: 10.02.2025.

Araştırma Makalesi / Künye: ALANDAĞLI, Murat. "Hakkâri Beylerinin Hayırseverliği". Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD), 18/36, (Haziran 2025): s. 325-346. DOI:10.19060/gav.1719267

* Doç. Dr., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, E-mail: muratalandagli@osmaniye.edu.tr, ORCID:0000-0001-5136-4910

Secondly, it is understood that the administrative functioning in the region also shaped the foundations. The fact that the founders of the foundations were beys can only be expressed in this way. Unlike the classical Ottoman sanjaks, Hakkâri's foundations were administered by beys whose achievements in the region were based on a much deeper history. In Hakkâri sanjak, families and clansmen, who acted as administrative intermediaries between the local and central administration, established some foundations as a necessity of their ancient presence in the region. In order to meet the expenses of these foundations bearing the names of beys such as Zeynel Bey, İzzeddin Şir Bey, Es'ed (Melik Es'ed Bey) and Mustafa Bey, the revenues of some villages and hamlets belonging to the beys were allocated as compensation. This study aims to reveal the findings on the foundations of Hakkâri beys, their administration, income and expenditures, based on the examples of documents, documents and ledgers prepared after the Tanzimat period.

Key Words: Hakkâri, Foundation, Zeynel Bey, İzzeddin Shir, Mustafa Bey, Es'ed Bey

Giriş

David Blackbourn, tarihsel araştırma konularının oluşması ve değişmesi hususunu, “tarih evi” olarak adlandırdığı benzetmesiyle açıklamaya çalışmıştır. Onun yaklaşımına göre, kilitli olmayan ve her iki tarafa açılabilen kapıların yer aldığı birçok odası olan bu ev, tarihe dair farklı yaklaşım ve bakışların ürünü olan çalışmaları misafir edecek genişliktedir. Birbirini kovalayan yıllarla birlikte gireni çıkanı hayli yoğunlaşan bu evin misafirleri, odalar içinde ya da odalar arası hareket ederler. Bu hareketliliğin sonucu olarak bir kısmı kuytu köşelerden daha ferah salonlara terfi ederken, bir başka kısmı vitrinden inerek çok daha gerilere gider, hatta evden çıkmak durumunda dahi kalmaktadır.¹ Osmanlı İmparatorluğu’nda yurtluk-ocaklık ve hükümet sancakları ile ilgili başlık bağlamındaki çalışmalar kabaca iki örneklem grubu altında ele alınabilir. Bölgedeki fetih yöntemleri², idarî taksimat³, bazı kanunî metinler⁴ ile sancak temalı çalışmalar ilk grubun ürünleri arasında görülebilir. Doğu ve Güneydoğu Anadolu’nun Safevî sınırında yer almış olmasından dolayı siyasî, idarî, malî ve askerî yönü ağır basan bu tür çalışmalar, 1960-2000’li yıllarının akademik usul ve yaklaşımı dahilinde arşivlerde yer alan bölgeye ait XVI. yüzyıl ve sonrası defterler, belgeler ile kanunnâmeler

- 1 Piroska Nagy, “Duyguların Tarihi”, *Tarih Üzerine Yeni Yaklaşımların Tartışılması* (Der. Marek Tamm-Peter Burke), (çev. Atilla Güney), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2021, s. 338.
- 2 Halil İnalçık, “Osmanlı Fetih Yöntemleri”, (çev. Hamdi Can Tuncer), *Cogito* 19, Osmanlılar Özel Sayısı Yapı Kredi Yayınları.
- 3 Şerafettin Turan; “XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İdarî Taksimatı”, *Atatürk Üniversitesi 1961 Yılı*, Ankara 1963, s. 210-227; Cengiz Orhonlu, “Osmanlı Teşkilâtına Aid Küçük Bir Risâle ‘Risâle-i Tercime’”, *Belleten*, IV/7-8, (1967), Ankara-1969, s. 39-47; M. Ali Ünal, “XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Diyarbakir Eyaletine Tâbi Sancakların İdarî Statüleri”, *X. Türk Tarih Kongresi* (Ankara: 22-26 Eylül 1986) Kongreye Sunulan Bildiriler, V, TTK. IX. Dizi-Sayı 10, Ankara-1994; Orhan Kılıç, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti’nin İdarî Taksimatı: Eyalet ve Sancak Tevcihâtı*, Elâzığ 1997; Orhan Kılıç, “Ocaklık Sancakların Osmanlı Hukukunda ve İdarî Tatbikat-taki Yeri”, *Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, 11/1, (Elâzığ 2001), 260-261; Fahmeddin Başar, *Osmanlı Eyalet Tevcihâtı (1717-1730)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997.
- 4 Ayn-ı Ali Efendi; *Kavânin-i Âl-i Osman der Hülâsa-i Mezâmin-i Defter-i Dîvân*, Ön-söz: M. Tayyib Gökbilgin, Enderun Yayınları, İstanbul 1979; Sofyalı Ali Çavuş, *Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi*, (haz. Midhat Sertoğlu), Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul-1992.

ve seyahatnâmelerden yararlanılarak kaleme alınmıştır. Blackbourn'un tarifi dahilinde yurtluk ocaklık ve hükümet sancakları bağlamında tarih evine girebilen ilk örneklerin bu ürünlerden oluştuğu söylenebilir.⁵

Değişen tarih yazımı ve algısının da bir sonucu olarak yurtluk-ocaklık ve hükümet sancaklarına ait çalışmalar da doğal olarak farklılaşmıştır. Nitekim siyasî, askerî ve malî temalı bu ilk grup çalışmaların aksine yurtluk-ocaklık ve hükümet sancaklarını oluşturan bölgelerin dağları, ovaları, yemekleri, iklimi, jeolojisi, sosyal yaşamı, aşiretlerin tarihi, eşkıyalık hareketleri, maddî ve manevî kültürel öğeleri, basın-yayın faaliyetleri, belediye, muhtarlık teşkilatlarının kurulması ve Osmanlı'dan Cumhuriyet'e devrolunan kimi problem ya da kazanımlar vb. çok daha yerel ve detay bilgileri barındıran çalışmalar yapılmıştır. Bu türden çalışmalar ise yurtluk-ocaklık ve hükümet sancakları ile ilgili ikinci grup örnekler olarak ele alınabilir.⁶ Yurtluk-ocaklık ve hükümet sancaklarına ait çok daha dar bir saha veya konuya ait derin ve analitik bakışların ürünü olan bu eserler, tarih evinin kapısından girebilmiş ilk grup çalışmaları yukarıda belirtildiği üzere harekete geçirmiş olmalıdır. Yurtluk-ocaklık ve hükümet sancakları özelinde tarih evinin vitrin ve odalarında bulunan ve bir kısmı yukarıda belirtilmiş olan iki grup haricinde çalışmalar da elbette vardır, olmalıdır. Nitekim ele aldığı konu hakkında var olanların bütünlüğü, uyumu ile olmayanların yarattığı eksikliği gidermek tarihçinin temel gayelerinden biridir. Osmanlı İmparatorluğu'nun hemen hemen her idarî birimine dair yapılan çalışmalarda göze batan konulardan biri de vakıf müessesesidir. Yukarıdaki iki ana grup örneklem dahilinde baktığımızda yurtluk-ocaklık ve hükümet sancaklarının daha ziyade idarî, malî ve askerî yönleriyle ele alındığı buralardaki vakıf konusunun ise yeterince ele alınmadığı tarih evindeki envanterden hareketle söylenebilir. Özellikle bir hükümet sancağı olan Hakkârî'de vakıfların varlığı, türleri, durumları, kurucuları, nasıl işletildikleri, gelir-gider kalemleri gibi konuları doğrudan öncüleyen çalışmalar yok denecek kadar azdır.⁷ Ayrıca Tanzimat'ın Osmanlı

5 İbrahim Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995; Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999; Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518- 1566)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-1989; Mehmet Ali Ünal, "XVI. Yüzyılda Palu Hükûmeti", *XI. Türk Tarih Kongresi* (Ankara: 5-9 Eylül 1990) Kongreye Sunulan Bildiriler, III, Ankara-1994; Mehmet Öz, "XVI. Yüzyılda Bitlis Sancağı: Yönetim, Nüfus ve Vergilendirme", *IX th International Congress of Economic and Social History of Turkey*, (Dubrovnik- Croatia, 20-23 Ağustos, 2002), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2002, s.31-54; Orhan Kılıç, *Doğu Serhaddinin Kilidi Van, (16.-18. Yüzyıllar)*, Van Belediyesi Yayınları, 2021.

6 *Uluslararası Tarihte Hakkârî Sempozyumu* 14-16 Kasım 2014, (haz. Y. Kaplan-M. Adıyaman-M.X. Sadıni), Ankara, 2016; *Cumhuriyet Devrinin Bir Serhat Vilayeti Hakkârî*, Uluslararası Sempozyumu, 2-4 Mayıs 2019, (haz. S. Koçaslan), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara, 2020; *Eski Çağ'dan Günümüze Tutak ve Hamur (Şelve)*, (haz. H. Kaya-E. Çiftçi), Libra Yayınları, Ankara, 2022; Yakup Karataş-Demet Dural Karasu, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Miras Kalan Bir Mesele: Yurtluk-Ocaklık ve Emlak-ı Mazbuta Mukabil Maaşların Tasviyesi", *The Journal of Academic Social Science Studies*, 56, 2017, s. 369-381; *Osmanlı Devleti'nde Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancakları*, (haz. E. Çiftçi-V.Gürhan-M.R.Ekinci), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2022; *Sultanın Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancakları*, (ed. O. Kılıç-Y. Kurt), İdeal Yayınları, İstanbul, 2024.

7 Direk bir vakıf çalışmasından ziyade bölgeye ait başkaca meseleleri ele almış ancak içinde vakıfla-

görsel

Akademik
Bakış

327

Cilt 18
Sayı 36
Yaz 2025

İmparatorluğu'nda pek çok bakımdan bir kırılmayı işaret ettiği bilinmektedir. Fakat bu kırılmanın, Hakkâri gibi imparatorluğunun en uzak sınır diyarında, Safeviler ile olan mücadeleler neticesinde sürekli el değiştiren bir bölgedeki tesiri ve tesisi de yeterince irdelenmiş değildir. Dolayısıyla imparatorluk idaresinin Hakkâri de tesis ettiği idari yapı ile bu yapının Tanzimat Dönemi'yle birlikte yaşadığı dönüşümü bölgedeki vakıf müessesesi marifetiyle ortaya koyabilmek de oldukça önemlidir. Bu hususiyetler dahilinde başta vakıflar arşivi olmak üzere Osmanlı arşivinin değişik fonlarında rastlanılan belgelerden hareketle Osmanlı döneminde bir hükümet sancağı olan Hakkâri'deki vakıflar, vakıf kurucuları, vakıfların tarihsel geçmipleri, özellikleri ve gelir-gider durumları ile varsa diğer eyalet ve sancaklardaki vakıflardan farklılıklarına dair bilgiler çalışmada ortaya konulacaktır. Bu vesileyle tarih evindeki Hakkâri temalı çalışmalarda bir hareketliliğin daha oluşması amaçlanmaktadır.

Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancakları

Merkezi idarenin tesisi başta olmak üzere kimi pragmatik beklentilere dayalı XVI. yüzyıl Osmanlı fetih politikasının bir gereği olarak Safevî sınır hattında yer alan bazı idarî birimlerde yurtluk-ocaklık⁸ ve hükümet sancakları tesis edilmiştir.⁹ Hükümet sancaklarında tahrir uygulanmamış, gelirler mülkiyet esasına göre bölgedeki etkin bir aileye bırakılmıştır. Tahririn yapıldığı ve haliyle tımar ve zeamet hisselerinin bulunduğu livâ sancakları olarak da bilinen yurtluk-ocaklık sancaklarının gelirleri ise arpalık veya hâs olarak yine o bölgedeki kimi ailelere tevcih edilmiştir.¹⁰ Yurtluk-ocaklık ve hükümet sancakları genel olarak Palu ve Diyarbakır'ın dağlık bölgeleri başta olmak üzere nispeten sarp ve yüksek sahaların yoğun olduğu Bitlis, Muş, Van, Hakkâri, Bayezid, Çıldır gibi bölgeleri kapsamaktaydı. Her iki idarî birimin başında ırsiyet bağı kuvvetli aile mensupları yer almaktaydı. Bu ailelerin Osmanlıların bölgeyi fetihleri ve idarî hakimiyetinin devamı noktasında faydalı hizmetlerinin olduğu açıktır. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu cihetinden dönemin gerekleri bağlamında Safevî sınır hattında yer alan Fırat nehrinin doğu yakasındaki ekrâd beylerinin kontrolü bu uygulama vesilesiyle büyük ölçüde sağlanmıştır.¹¹ İmparatorluk idaresi, merkezî hakimiyetin tam olarak tesis edi-

ra da temas edilmiş çalışmalar kastedilmektedir. Yoksa bu hususta Abdullah Demir, "Osmanlı Arşivi Kayıtlarına Göre Hakkâri Bazı Ulema ve Müderrislerin Sicil-i Ahval Kayıtları" *I. Uluslararası Zap Havzası Uleması Sempozyumu* (27-29 Nisan 2018), Bildirileri, Cilt II, İstanbul, 2018, s.512-551 isimli çalışması oldukça önemlidir. Zira çalışma özellikle Hakkâri Beylerinden İzzeddin Şir Bey ve bölgedeki medrese ile diğer vakıf eserlerine ait önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Ancak adından da anlaşılacağı üzere daha ziyade bölgenin ulema ve müderrisleri üzerine kaleme alınmıştır.

- 8 Farklı anlamları için bk. Nejat Göyünç, "Ocaklık Deyimi Hakkında", *XI. Türk Tarih Kongresi*, 5-9 Eylül 1990, Bildirileri, III, Ankara, s. 873,874.
- 9 Cemal Ülke, "Devlet ve Yerel İktidar Örneğinde Hakkâri Hükümeti", *Osmanlı Devleti'nde Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancakları*, (ed. E. Çiftçi-M.R.Ekinci-V. Gürhan), TVY. Yayınları, s.297-318.
- 10 Orhan Kılıç, "Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancaklar Üzerine Bazı Tespitler", *OTAM*, X, Ankara, 1999, 122.
- 11 Rhoads Murphey, *Kanûn-nâme-i Sultânî li-'Aziz Efendi*, Harvard Üniversitesi Basımevi, Doğu Dilleri ve Edebiyatlarının Kaynakları, IX, (haz. Şinasi Tekin-Gönül Alpay Tekin),

lemediği sahalarda etkili bir beylik ailesine, seferlere iştirak ve idareye sadık olma gibi belli kıstaslar dahilinde babadan oğula süregiden idarî bir görev yüklemiştir. Böylece kadim geçmişleri sayesinde diğerleri üzerinde nüfûza malik, fiili bir baskı ve kontrol kurabilen bu ailelere, bölgelerinin idaresinde iç işlerinde serbest ve özerk bir idare imkânı tanınmıştır.¹²

Hakkâri Hükümet Sancağı

Anadolu'nun güney-doğu ucunda yer alan Hakkâri, derin ve kıvrımlı vadilerden yol alan Zap Havzası'ndaki sınırlı yerleşime müsait sahaların biri (Çölemerik) üzerinde yer almaktadır. Sat Buzul dağlarındaki Gevaruk ve Trişin mevkiilerinde bulunan kaya resimleri buradaki iskanın oldukça eski olduğunu göstermektedir. Hakkâri havzası ilk olarak Asur ve Urartulari takiben akabinde Med, Pers, İskender, Atropaten Prensligi, Seleukid, Roma, Part, Sasani, Bizans, Büyük Selçuklu, Musul Atabeyliği, Zengiler, İlhanlılar, Karakoyunlular, Timur, Akkoyunlular, Safevî ve nihayet Osmanlıların idaresinde kalmıştır. Hakkâri havalisi 1534 yılında oldukça kısa bir süre Osmanlı hakimiyetinde kalmışsa da sonrasında Safevîlerin eline geçmiştir. Bölgedeki Osmanlı hakimiyeti 25 Ağustos 1548 tarihinde Van havzasının ele geçirilmesiyle tam olarak sağlanabilmiştir. İdarî olarak Hakkâri'nin 1565 yılından itibaren Van Eyaletine bağlı bir sancak olduğu görülmektedir. Bu tarihten yaklaşık yirmi yıl sonraki bir hüküm Hakkâri Bey'i Zeynel'in oğlu Zekeriya Bey'in Tebriz seferindeki yardımlarını konu edinmektedir. Bu hüküm sayesinde Osmanlı idaresinin Safevî tehdidine karşı Hakkâri Bey'i önemli bir askerî güç ve haber alma kanalı olarak gördüğü anlaşılmaktadır.¹³ Bu nedenle hükümet sancağı hüviyetinde idarî olarak imparatorluk idaresine dahil olmuştur. 1631-32, 1680-1702, 1722-1730 ve 1719-1740 yılları kayıtlarındaki bilgiler bu hüviyetini koruduğu görülmektedir.¹⁴ Memlûklülerin bölgede etkin olmaları için gayret gösteren ve bu uğurda bir kolunu kaybeden Eseddin Kulâbi¹⁵, Memluk sultanının kendisine bir altın kol bahşetmesi nedeniyle Zerrincenk olarak anılmaya başlanmıştır. Eseddin 1468 yılında bir şekilde Akkoyunlulara tabi Dımbillilere karşı bölgeyi ele geçirdi. Bu eylemini cumartesi günü ifa etmiş olmasından dolayı sülalesi Şembih (Farsça Cumartesi) kelimesinden hareketle Şenbu olarak ifade edilmiştir. Hakkâ-

Gör

Akademik
Bakış

329

Cilt 18
Sayı 36
Yaz 2025

1985, s. 58; Bayram Kodaman, "Osmanlı Devrinde Doğu Anadolu'nun İdari Durumu", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1/1, 1986, 3-20; Kılıç, "Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancakları", s. 119-137.

12 Orhan Kılıç, "Klasik Dönem Osmanlı İdarî Sisteminde Hükümet Sancakları: Hakkari Hükümeti Örneği", XIV. Türk Tarih Kongresi 9-13 Eylül 2002, II/1, s.705; Fatih Gencer, "Merkezileşme Politikaları Sürecinde Yurtluk-Ocaklık Sisteminin Değişimi", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 30/49, 2011, s. 78,79.

13 Veli Sevim, *Hakkari Taşları II, Gizemin Peşinde*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2015, s. 9-26; Orhan Kılıç, "Van Eyaleti'ne Bağlı Sancaklar ve İdarî Statüleri (1558-1740)", *Osmanlı Araştırmaları*, XXI, İstanbul, 2001, s. 196.

14 Kılıç, "Van Eyaleti'ne Bağlı Sancaklar ve İdarî Statüleri (1558-1740)", s. 207.

15 Kaplan, Fadlullah el-Ömerî'nin anlatımdan hareketle bu kişinin XIII. Yüzyılda yaşamış Melik Esed Akta' (Çolak) olduğu https://www.academia.edu/42142467/History_of_Hakkari_Tarihi, (24.09.2024).

ri'de Osmanlı hakimiyetinin sağlanmasından sonra Şenbu Beyleri arasında iç çatışmalar yaşanmıştır. Esededdin'den sonra oğlu Melik İzzeddin Şir ve onun oğlu Zahid Bey'in ardından oğlu Zeynel Bey'e uzanan oldukça çekişmeli ve sancılı bir mücadele safhası geride kalmıştır. H. 957-58 (M.1550-51) yılı sancak tevcih defterinde Hakkâri Hükümeti'nin kayıtlı olmamasının bir nedeni bu karışıklık ve çekişmenin yarattığı belirsizlik olabilir.¹⁶ Van Beylerbeyi İskender Paşa'nın da desteğini alan Zeynel Bey zamanında bölgede uzun bir süre sükûnet ortamı sağlamıştır. Ancak onun Osmanlı-Safevî çekişmesinde yer yer taraf değiştirerek her iki idarenin şartlarına ve kazanımlarına göre davrandığı anlaşılmaktadır. Zeynel Bey'in 1550 ilâ 1560 yılları arasında süregiden bu ikilemi, 1585 yılında Özdemiroğlu Osman Paşa öncülüğünde gerçekleştirilen Tebriz seferinde sona ermiştir. Zeynel Bey, bu seferde artık safını tam olarak Osmanlılardan yana belli etmiştir. Bu durum onun yaşamını sona erdiren ancak oğullarının ise idarî ve siyasî imtiyazlarının başlangıcı olarak görülebilir. Nitekim Elki Han bölgesindeki savaşta maiyetindeki pek çok kişi ile birlikte ölmüş, oğlu İbrahim ise esir düşmüştür. Zeynel Bey önce Merend'e defnedilmiştir. Daha sonra 1587 yılında naaşı Çölemerik'te inşa ettirdiği Zeynel Bey Medresesi avlusuna taşınmıştır.¹⁷

Hakkâri Vakıfları

Hakkâri vakıfları hakkındaki ilk bilgilere ülkemizdeki vakıf envanterine ait bazı çalışmalarda rastlanılmaktadır. Bu mahiyetteki çalışmaların birinde Hakkâri'de tek vakfın olduğu işaret edilmektedir.¹⁸ Bu durum Hakkâri'deki "Meydan Medresesi"ni konu edinen bir çalışma¹⁹ veya vakıflar arşivinde "Emir Hasan bin Budak Bey" şeklinde kaydedilmiş Arapça vakıf kaydından kaynaklanmış olmalıdır.²⁰ Bu vakfın bulunduğu yer olan Gevar (Yüksekova) nedeniyle Hakkâri'ye bağlı olarak kaydedildiği anlaşılmıştır. Nitekim vakfa ait yer bilgisinin Vakıflar Genel Müdürlüğü listesinde "Hakkâri-Yüksekova" şeklinde kaydedildiği görülmektedir.²¹ Fakat mükerrer yer adından kaynaklanmış olması muhtemel bu hata nedeniyle söz konusu vakfın Hakkâri'den ziyade Bitlis vakıfları arasında gösterilmesi daha doğru olmalıdır.²² Yine özellikle para vakıfları üzerine odaklanmış diğer bir başka çalışmada ise Hakkâri'de herhangi bir vakıf kaydına rastlanılmadığı belirtilmiştir.²³

- 16 Kılıç, "Klasik Dönem Osmanlı İdarî Sisteminde Hükümet Sancakları: Hakkari Hükümeti Örneği", s. 713.
- 17 Şeref Han, *Şerefnâme, Osmanlı-İran Tarihi*, İstanbul: Ant Yayınları, 1971, s. 121, Kılıç, "Klasik Dönem Osmanlı İdarî Sisteminde Hükümet Sancakları: Hakkari Hükümeti Örneği", s. 715.
- 18 Hüseyin Çınar-Miyase Koyuncu Kaya, *Vakıflar Kaynakçası*, VGM. Yayınları, Ankara, 2015, s. 189.
- 19 Şahabettin Öztürk-Top Mehmet, "Hakkâri Meydan Medresesi". *Vakıflar Dergisi*, 29, 2005, s. 373-396; Çınar- Koyuncu Kaya, *a.g.e.*, s. 263.
- 20 VGM, VGMd. No. 582, vr.225b., H.961/1553-54.
- 21 VGM. Vakıf listesi arama modülü.
- 22 Murat Alandağlı, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Tanzimat Sonrası Dönemde Hakkâri'de Mali, İdarî ve Sosyo-Kültürel Yapıyı Tesis Etme Uğraşı (1857-1863 Yılları Muhasebe Kayıt Defterlerine Göre)" *Külliyyat Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 15, Aralık 2021, s. 46-47.
- 23 Yakup Özseraç, *Osmanlı Para Vakıflarından Türkiye Vakıflar Bankasına (1826-1954)*,

Osmanlı Arşivi ve Vakıflar Arşivi'nde Hakkâri vakıflarına ait herhangi bir vakfiyeye tesadüf edilememiştir. O halde literatürün de desteklediği şekilde Hakkâri'de bir vakfın olmadığı tam olarak söylenebilir mi? Cevaplanması hayli zor olan bu soruya, vakfiyelerinin kaybolmuş olması, henüz tesadüf edilememiş olması, kurucu ailelerin elinde olması ve vakfiyesi olmayan çokça vakfın bulunduğu gibi değişik bakış açılarıyla yaklaşmak elbette mümkündür.²⁴ Özellikle Hakkâri gibi sınırda yer alan ve bundan dolayı pek çok kez idarî olarak sınırları değişen, misyoner faaliyetlerinin hayli yoğun olduğu ve I. Dünya Savaşı'ndaki Rus işgali gibi durumların kimi belgelerin kaybolması, yok edilmesi veya taşınması ihtimalinin de varlığını işaret etmektedir.²⁵

Vakıf ile ilgili literatürdeki bu duruma karşın Osmanlı ve Vakıflar Arşivi'nde Hakkâri atıflı kimi bilgi ve belgelere tesadüf edilmektedir. Bunlardan ilki vakıflar arşivi vakıf arama modülünde 08.01.1948 tarihinde tanzim edilmiş olduğu belirtilen "Şeref Ağa Cami-i Vakfı"dır. Devamında İzzeddin Şîr Bey, Mustafa Bey, Hüseyin Bey, Haydar Bey, Çölemerikli Şerif Ağa ve Mustafa Paşa vakıflarına ait bilgiler bulunmaktadır. Tesadüf edilen vakıflar ile ilgili belgelerde Hakkâri'deki vakıfların, "kadîm"den veya "mine'l-kadîm" olarak belirtildiği şekilde Hakkâri Beyleri'nin elinde ve idaresinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu durum 1265 (M.1849-50) yılına kadar devam etmiştir. Bu tarihten sonra vakıfların idaresinde "kayd-ı hayat maaş tahsisi" usulünün getirilmesi ile bölgedeki cami, mescit ve medrese gibi hayratın idaresi için kimi köylerin geliri tahsis edilmeye başlanmıştır.²⁶ Bu durumda 1265 (M.1849-50) yılından önce Hakkâri Beyleri'nin yapmış olduğu veya tahsis etmiş oldukları köy gelirleri, bu tarihten sonra beylerin malî anlamdan el çektilmesiyle birlikte merkez/mahalli imparatorluk idaresince yapılmaya başlanmıştır denilebilir. Bunun en temel sebebi II. Mahmud'dan sonra Osmanlı Devleti'nde merkezileşme çalışmalarının hız kazanması ve bu bağlamda 1826'dan itibaren Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin kurulmasıdır. Bu sayede sadece bu bölgede değil bütün Osmanlı coğrafyasında giderek vakıfların idari ve mali yapısı merkezileşecektir. Çok fazla örnek olmasa da Hakkâri Beylerince inşa edilen yapılara dair ilk vakıf örnekleri XVI. yüzyıla kadar geriye gitmektedir. Bu mahiyetteki bir belgede Hakkâri Beyi Zeynel Bey'in Çöleme-

görsel

Akademik
Bakış

331

Cilt 18
Sayı 36
Yaz 2025

Ankara Yıldırım Bayezid Üniversitesi, SBE., (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2014, s. 11,160,165.

24 Vakfiye örneklerinin bir nüshasının kurucu ailelerin ellerinde olabileceği hususundaki fikirleri için Sayın Prof. Dr. Orhan Kılıç'a, Hakkâri'de Osmanlı'nın son döneminde kimi arşiv vesikalarının Irak'ın İmadiye, Musul vb. bazı kentlerine taşınmış olması olasılığını konuştuğumuz Doç. Dr. Yaşar Kaplan'a ve vakıflar arşivinde vakfiyesi olmayan pek çok vakfın bulunduğu yönündeki tespitiyle Sayın Dr. Mevlüt Çam'a teşekkür ederim. Bizzat gidip tetkik etmemiş olmakla birlikte Hakkâri'de görev yaptığım süreçte tertip edilen sempozyum ve kongrelere iştirak eden Irak'taki araştırmacılara bölgelerinde Osmanlı dönemi Hakkâri'ye ait belgelerin olup olmadığını sormuştum. Bana sadece Bağdat'taki bir arşivde doğrudan Hakkâri ve de vakıflar ile ilgili olmayan hayli az kimi belgelerin olduğu söylenmiştir.

25 <http://Hakkâri.gov.tr/ilimiz-tarihi> 02.06.2024; Murat Gökhan Dalyan, *XIX. Yüzyılda Amerikalı Misyonerlerin Hakkâri Günlüğü, 1830-1870*, Üncü Kitap Yayınları, Ankara, 2012.

26 BOA, MAD.d. No. 9221, 163.

rik olarak bilinen merkezde bir medrese inşa ettirdiği ve bu medresenin bir vakfının bulunduğu husus dile getirilmektedir. Medresenin ayakta durması için kurulmuş vakfın bazı giderleri karşılamadığı için Zeynel Bey kendi emlakı arasında yer alan Berçela ve Terkonus isimli köylerin gelirlerini bu vakfa bağlamıştır. Bu belge, iki hususa temas etmesi bakımından oldukça önemlidir. Bunlardan birincisi bölgedeki vakıf tesisinin XVI. yüzyıla kadar geriye gittiğini göstermesidir. İkincisi ise Zeynel Bey'in kendi mülkünden olan bazı köylerin gelirlerini bu medresenin giderlerini karşılamak için vakfetmiş olduğuna dair izahtır.²⁷ Bu örnek bölgedeki bir bey vakfının nasıl kurulduğunu da esasında göstermektedir. Nitekim Zeynel Bey'in kendi adına bir medrese inşa ettiği ve gideri için civar veya başka bölgelerdeki tasarrufunda olan köy gelirlerini tahsis ettiği bu vesileyle anlaşılmaktadır. Fakat zamanla bu köylerin gelirlerinin yetersiz kalması nedeniyle başkaca köylerin gelirleri de ilave edilmiştir. Aşağıda görüleceği üzere bölgedeki vakıf örneklerinin tamamında bu minvalde bazı köy veya mezarların gelirleri dahilinde işleyen bir gelir ve gider sistemi bulunmaktadır. Zeynel Bey'e ait bu örnek başından beri bölgedeki vakıf tesisinde özel veya mülk tabir olunur arazilerden elde edilen gelirlerin, vakıfların kurulmasında önemli bir yer işgal ettiğini ortaya koymaktadır. Van'daki Hacı İzzeddin Şir Medresesi hakkındaki bir mühimme kaydı, Hakkâri dahilinde olmasa da bölgedeki vakıfların durumu, işleyişi ve değişimine ışık tutacak mahiyettedir. Bu belgede, İzzeddin Şir Medresesi için bazı köy, mezra ve زمینlerin vakfedildiği ifade edilmektedir. Fakat Osmanlı-Safevî çekişmesi nedeniyle vakfa ait *"nefs-i Van kurbunda Ahkas nâm karye ve Batur bağı ve Balhusa karîb bir zemîn ve Şah pınarı kurbunda Madencik tarlası ve Hoca Aziz ve Hacı Davud ve Cıman ve Mergan ve Molla han ve Homagir zemînleri demekle ma'rûf zemînler"* şeklinde ifade edilen gelir kalemleri harâb bir hale gelmiştir. Belirtilen yerlerin *"kadîmden"* söz konusu medresenin vakfına ait olmasına rağmen *"selâtîn-i ma'zûyeden mülk-nâme ve vakfiyesi olmadığından"* Van havalisi reâyası ziraat etmekte ve gelirleri ise beylerbeyi hâssı olarak deftere kaydedilmektedir.²⁸ Bu iki örnek XVI. yüzyılda Osmanlı-Safevî sınırında siyasî çekişme iklimi ile başına buyruk uygulamaların bölgedeki vakıfların gelirlerinin azalmasına yol açtığını göstermektedir. Bu bağlamda Hakkâri vakıflarının da benzer sıkıntılara maruz kalmış oldukları elbette düşünülebilir.

Hakkâri'deki Mazbut Vakıflar

Osmanlı İmparatorluğu'nda genel olarak hanedan mensuplarınca kurulmuş ve Evkâf-ı Hümayûn Nezâretince yönetilen vakıflara mazbut vakıf denilmektedir. XVIII. yüzyılda vakıf idaresinde yaşanan bir dizi olumsuzluğun yol açtığı sıkıntıları gidermek için Evkâf-ı Hümayûn Nezâreti kurulmuştur.²⁹ Evkâf-ı Hümayûn Nezâreti bu dönemde ayrıca idarecileri bulunmadığı için sıkıntı yaşayan vakıflara da el koymuştur. Bu gerekçeyle el konulan vakıfla-

27 BOA, A.DVNS.MHMD. No. 4, 559, sayfa 53, sıra 559, H.967/1559-1560.

28 BOA, A.DVNS.MHMD. No. 14, 730, sayfa 525, sıra 730, H.978/1570-1571.

29 Elif Gença, "Osmanlı Hukukunda Vakıfların Denetimi (Evkaf-ı Hümayun Nezareti)", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, LXXII/1, s. 538-545.

ra da mazbut vakıflar denilmiştir.³⁰ Van evkâf müdürü ile katibince kaleme alınmış 20 Teşrîn-i Evvel 326 (M.2 Kasım 1910) tarihli bir defter varakasından hareketle Hakkâri’de üçü mazbut, beşi ise mülhak olmak üzere toplam sekiz vakfın bulunduğu söylenebilir.³¹ Bunlardan birincisi Pizan/Piran Vakfı’dır. Bu vakıf hakkında “Vakf-ı mezburun şerâiti merkezce ma’lûm değilse de mahalli evkâf idaresince mazbût meyânında idare edilmekte olduğu ve te’âmül-i kadîmi vechile mu’âmele olunmakta bulunduğu” şeklinde açıklama düşünülmüştür. Bu durumda Hakkâri’deki mazbut vakıflardan biri olan Piran Vakfı’nın idare biçimi ve şartlarına ait bilgilerin nezaretçe bilinmediği halde mahalli evkâf idaresince mazbut vakıf statüsünde değerlendirildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca mahalli evkâf idaresinin bölgede var olan “te’âmül-i kadîm” yani eskiden uygulanan usul üzere vakıfların idaresini devam ettirdiği görülmektedir. Piran Vakfı’nın senelik varidatı 3.400 kuruştur. Vakıf varidâtının “kurâ-i mevkûfe öşr tahsis bedelinden” şeklinde isimleri ve gelirleri belirtilmemiş kimi köylerden karşılandığı anlaşılmaktadır. Toplam gelirin 2.600 kuruşu imam, müderris ve müezzin görevli maaşlarına ayrılmıştır. Geriye kalan 800 kuruşu ise “mesârif-i mübreme” yani kaçınılmaz, vazgeçilmez, önlenemez şeklinde tahmin edilemeyen kimi giderlere bırakılmıştır.³²

Şeyh İsmail Tekkesi Vakfı; Hakkâri’de kayıtlı ikinci mazbut vakıf örneğidir. İsimleri ve öşür gelirleri miktarı ayrı ayrı belirtilmemiş köylerinden elde edilen 846 kuruşluk gelirin tamamının tekke türbedârına bırakıldığı görülmektedir. Şeyh İsmail Tekkesi Vakfı’nın durumu ve gelir-gider kalemleri hakkında Maliye Nezâretince yazılmış 5 Receb 1272 (M. 12 Mart 1856) tarihli bir fermanan bahsedilmektedir. Bu fermana ulaşılamamakla birlikte Şeyh İsmail’in kim olduğu hususu da tam olarak bilinmemektedir. İmparatorluğun farklı bölgelerinde “Şeyh İsmail Tekkesi” atıflı vakıf belirtmeleri veya belgeler olsa da bunlar ile Hakkâri’de bulunanlar arasında bir bağ kurulamamıştır. Rastlanan örnekler içinde belki de Cizre’de bulunan “merhûm Şeyh İsmail Vakfı” dikkate değer olmakla birlikte yine de tam olarak aynı vakıf olup olmadıkları anlaşılamamıştır.³³

Haydar, Zeynel ve İbrahim Beyler Vakfı; Hakkâri’deki mazbut vakıflar içerisinde yer alan son örneklerdendir. Esasında bu vakıfların Mahmudî Emirlerine ait olan Hoşab dahilinde oldukları söylenebilir. Vakfın bu şekildedeki izahından üç ayrı isme ait farklı vakıflardan mı yoksa üç ismin birleştirildiği tek vakıftan mı bahsedildiği tam olarak anlaşılamamaktadır. Ancak

30 Meryem Solmaz Bilici, *Türk Medenî Kanunu Çerçevesinde Mazbut Vakıfla (Örnek Mazbut Vakıf İncelemeli)*, Onikilevha Yayınları, İstanbul, 2021, s. 47,48; Sena Başpınar, *Mülhak Vakıflar*, Adalat Yayınları, 2024, s. 84.

31 Üçyüz yirmi yedi senesi bütçesine esas itihâz edilmek üzere fi 30 Mayıs sene 326 tarihli emir nâme-i âli nezâret-penâhi ile taleb buyrulan evkâf-ı mazbût ve mülhâka varidât ve sarfiyâtı irâ’e ider bir numrolu defterdir, fi 20 Teşrîn-i Evvel sene 326. BOA, EV.d. No. 37818, 6/b.

32 Vakfın varidâtı 3400; nev’i cihât kısmındaki yekûnu 2.400 kuruştur, BOA. EV.d No. 37818, 6/a.

33 “Cizre Kazâsı’nda İnabadiye’de merhûm Şeyh İsmail vakfına ... ve Şeyh Urbândan ve mülteziminden hilâf-ı şer’î hasıl olunmamağın babında hükm-i ”, BOA, A.DVNS.MHMD. No. 2, sayfa 86, sıra 897, H.963.

görsel

Akademik
Bakış

333

Cilt 18
Sayı 36
Yaz 2025

isimlerin vakıfları bulunan bey isimleriyle benzer olması ilk ihtimali daha olası hale getirmektedir. Bu vakfın yıllık geliri 2.541 kuruştur. Bu meblağın 612 kuruşu müderris, 1.183 kuruşu imam ve 846 kuruşu ise diğer ön görülemeyen kimi giderlere ayrılmıştır. Vakıfla ilgili açıklamada vakfın mütevellisi olmadığı ve bu nedenle muhasebesinin mazbut vakıf minvalinde idare edildiği belirtilmektedir.³⁴ Netice itibarıyla Hakkâri'deki üç mazbut vakfın yıllık gelirinin toplamda 6.787 kuruş olduğu ve vakıfların türlerine göre harcama kalemlerinin mahalli evkaf idaresince belirlendiği söylenebilir. Vakıflardan ikisi medrese biri ise tekke vakfı mahiyetindedir. Dolayısıyla gider kalemleri de buna göre belirlenmiştir. Vakıf gelirlerinin büyük bir kısmı müderris, müezzin ve imam gibi görevli ücretlerine sarf edilmiştir. Nispeten çok daha az bir kısmı ise ön görülemeyen bazı giderler için ayrılmıştır.

Hakkâri'deki Mülhak Vakıflar

Mülhak vakıflar, temel olarak vakıf kurucusunun neslinden olanlarca idare edilen vakıflardır. Bunların her biri ayrı bir tüzel kişiliğe sahiptir.³⁵ İzzettin Şir Bey'in Meydan Medresesi Vakfı, Hakkâri'deki mülhak vakıflardan ilkidir. Bu vakfın yıllık varidâtı 2.663 kuruştur. Gelirinin tamamı medresenin müderris ücreti ile talebelerinin beslenme ve barınmalarına sarf olunmak için ayrılmıştır. Tesadüf edilen mülhak vakıfların tamamının gelirlerini isimleri belirtmemiş köyler ile yine bu köylerin ne kadar olduğunu bilmediğimiz öşürlerinden oluşmaktadır.³⁶ Ayrıca mülhak vakıf olmalarına nazaran hesaplarının evkâf nezaretince tam olarak tetkik edilemediğinin de altı çizilmektedir.³⁷ İzzettin Şir Bey vakfından olan Bacer/Bacir Medresesi Vakfı da Hakkâri'deki ikinci mülhak vakıftır. Vakfın medresenin müderris ve imamı başta olmak üzere diğer görevlilerine ayrılmış 2.616 kuruşluk geliri bulunmaktadır. Bu geliri oluşturan köyler ile her bir köye ait öşür miktarlarını içeren bilgiler defterde yer almamaktadır. Üçüncü vakıf ise Mustafa Bey vakfından olan Kal'a Vakfı'dır. Diğer örneklerde görüldüğü üzere gelir miktarı ile isimleri belirtilmemiş olan bazı köylerden elde edilen yıllık 1.890 kuruş gelirinin olduğu anlaşılmaktadır. Bu meblağın büyük bir kısmı başta müderris ve imam olmak üzere diğer kimi görevli maaşlarına ayrılmıştır. Bölgedeki dördüncü mülhak vakıf Mustafa Bey Vakfı'ndan Tağgol (Dağ Göl) Medresesi Vakfı'dır. Burası günümüzde Hakkâri'nin Dağgöl Mahallesi olmalıdır. Vakfın sadece yıllık 157 kuruşluk bir geliri bulunmaktadır. Bu gelir medresenin müderris ve diğer görevlilerine ayrılmıştır. Bu vakıf, defterdeki örnekler arasında yıllık geliri en az olan vakıftır. Hakkâri'deki son mülhak vakıf, Mustafa Bey vakfından olan Şeyh Ali Vakfı'dır. Vakfın yıllık geliri 473 kuruştur. Bu meblağın tamamı müderris ve imam gibi görevli ödemelerine ayrılmıştır. Vakfın belirtilen gelirinin hangi köyden ne miktarda tedarik edildiği hususu-

34 Vakfın gider toplamı 2.641 olması gerekirken 2.541 olarak yazılmıştır. BOA. EV.d. No. 37818/9, 6/a.

35 Ruşen, Balta, *Mülhak Vakıflar El Kitabı*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1986, s. 8.

36 "Kurâ-i mevkûfa öşür tahsis bedelinde".

37 "Vakf-ı mezkûr Hakkâri Sancağı dahilinde olmasına nazaran hesabâtının rü'yet edilip edilmediği merkezce mechûl olduğu", BOA. EV.d. No. 37818, 6/b.

na ait bilgi bulunmamaktadır.³⁸ Kaplan'ın ifadelerine göre Hakkâri'ye bağlı Üzümcü (Dixe) köyündeki Şeyh Ali Türbesi ve camisi hala ayakta. Hakkâri'deki mülhak vakıfların genel olarak İzzettin Şir Bey ve Mustafa Bey vakıflarına bağlı oldukları anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu iki vakıf kurucusunun evlatlarının söz konusu vakıfların işleyişinde etkin oldukları düşünülebilir. Vakıf gelirlerinin -her ne kadar sarıh bir şekilde belirtilmese de- bazı köylerin yıllık öşr miktarından oluştuğu açıktır. Ancak bunların neden kaynağa açıkça belirtilmediği anlaşılamamıştır. Hakkâri'deki mülhak vakıfların yıllık toplam geliri 7.799 kuruştur. Bu gelirin hemen hemen tamamı, müderris, imam ve müezzin gibi görevlilerin ücretlerine tahsis edilmiştir.

Tablo 1: Hakkâri'deki mazbut ve mülhak vakıflar (Y.EE.132/2)³⁹

Guruş	Vakıf adı
3.400	Müteveffâ Hüsrev Bey vakfından Albak ve Piran/Bizan cami-i şerifiyle talebe-i ulûmun taâmiyelerine meşrût
2.663	Müteveffâ İzzeddin Şir Bey vakfından Çölemerik kazasında Meydan mahallesi cami ve medresesiyle talebe-i ulûmun (taâmiyesine) meşrût
2.316	Müteveffâ-i mûmâ-ileyh (İzzeddin Şir Bey)'in Baçer mahallesinde kâin medresesiyle itam-ı taâmiyelerine meşrût
846	Müteveffâ-i mûmâ-ileyh (İzzeddin Şir Bey)'in vakfından olarak Albak karyesinde Şeyh İsmail Kutbeddin tekkesi türbedâr ve fukârasının taâmiyesine (meşrût)
1.890	Müteveffâ Mustafa Bey'in Çölemerik kazasında Kapu cami-i şerifi imam hüddam-ı saîresiyle talebe-i ulûmun itam-ı taâmiyesine meşrût
158	Müteveffâ-i mûmâ-ileyh Mustafa Bey'in vakfı olub Çölemerik'de Baçer'in medresesinde bulunan talebe-i ulumun itam-ı taâmiyelerine meşrût
473	Müteveffâ-i mûmâ-ileyh Musyafa Bey'in vakfından Vize karyesinde medfûn Şeyhü'l-alî el-Hakkâri hazretlerinin türbe ve cami-i şerifine mahsûs
612	Müteveffâ Haydar Bey vakfından olub Hoşab'da bulunan medresenin talebe-i ulûmunun taâmiyesine meşrût olan
473	Müteveffâ Zeynel Bey vakfı olub Hoşab da kâin medresede bulunan talebenin meşrût olan
1.183	Müteveffâ Haydar Bey vakfından olub Hoşab'da bina-kerdesi olan mektebde bulunan sabinin büluğuna elbise ve bir yük hinta ile havacelerine meşrût
237	Müteveffâ İbrahim Bey'in vakfından olub Hoşab da kâin medresede bulunan talebe-i ulûmun taâmiyesine meşrût
14.251	

görsel

Akademik
Bakış
335
Cilt 18
Sayı 36
Yaz 2025

Tanzimat Sonrası Dönemde Hakkâri Vakıfları

İmparatorluk idaresi, Tanzimat'ın ilanıyla birlikte yurtluk-ocaklık ve hükümet sancaklarında köklü hak sahibi ailelerin mevcut kazanımlarının kaybindan kaynaklı rahatsızlıklarının önünü almak için kayd-ı hayat şartıyla onlara maaş ödemesini düşünmüştür. Hak sahiplerinin erkek ve zamanla kız

38 BOA. EV.d. No. 37818.

39 Üçyüz on senesi evkâf-ı mülhâkadan dolayı mütevellileri hesab görülmüş ve andan sonraki senelerde aynı hesap görülememiştir.

çocuklarına verilen bu maaşlar, yurtluk-ocaklık ve hükümet sancaklarında bulunan mal sandıklarınca ödenmiştir.⁴⁰ Eski sistemin Tanzimat reformlarına uydurulması esaslı bu gayretin bölgedeki vakıflar ve idaresini nasıl etkilediği sorusu oldukça önemlidir. Köklü ve kadim aile, aşiret mensupları gelirleri kendilerine ait topraklardan hakikaten vazgeçtiler mi? Yoksa aradaki bağın tam olarak kopmaması için vakıflarına akar olarak mı tahsis ettiler? Tam olarak ne zaman ve hangi maksatla gerçekleştiği bilinmese de Hakkâri özelinde bazı vakıfların gelirleri arasında köy ve mezraların öşür gelirlerinin yer aldığı görülmektedir. Bu Tanzimat'tan önce de muhtemelen vardı. Fakat köklü ve iddialı değişikliklerin habercisi olması nedeniyle Tanzimat'ın bölgede topraktan tamamen uzaklaşma noktasındaki talebinin yerel hanedanların ellerindeki bazı köyleri vakıflara aktarma refleksine yol açtığı düşünülebilir. Neticede bey ailelerinin oldukça uzun ve zorlu çekişme, uğraşlar sonucu elde edilmiş ve bir bakıma imparatorluk idaresince tescillenmiş kadim haklarından bir anda feragat etmeleri beklenemezdi. Aşağıdaki örnekler burada ifade edilmeye çalışılan değişim ve dönüşümün tam olarak neresinde yer almaktadır bilinmemektedir. Ancak çoğunluğu bölgedeki hak sahiplerine bir kısmı da vakıflara tahsis edilmiş onlarca köy ile bunlara ait gelirin belirlenmesi ve temini meselelerinden hareketle köklü ve sancılı bir geçişin yaşandığı söylenebilir.

Çalışmanın esasını oluşturan kaynak Tanzimat sonrası dönemde Hakkâri'deki gelir kalemleri ve bunların tahsis edildiği gider kalemleri veya kimi ödemelere dair tafsılatlı bilgiler edinmek için hazırlanmıştır. Hakkâri Sancağı'ndaki vakıflar ve gelirleri hakkında bilgiler içeren bu defter, Hakkâri Meclisi'nden gelen iki mazbata ve kayıtlardan hareketle Anadolu Varidat Muhasebesince düzenlenmiştir. Buna göre, Hakkâri genelinde bulunan bazı medrese ve camilere ait vakıflar ile bunların yurtluk-ocaklık üzere gelir-giderlerine ait bilgiler deftere kaydedilmiştir. Ayrıca sancak dahilindeki bazı köy ve mezranın gelirlerine yurtluk-ocaklık üzere sahip olan bazı kişilerin 1264 (1849) ve 1265 (1850) seneleri gelirleri de bulunmaktadır.⁴¹ Bu kaynağın bilgilerinde bazı eksiklikler vardır. Nitekim defterde vakıfların gelirini oluşturan köylerin isimleri yer alsa da vakıf için ayrılan gelir miktarı belirtilmemiştir. Hakkâri vakıfları hakkında çok daha derli toplu bilgiler barındıran başka bir defter vardır. Bu defter yukarıda bahsedilen defterlerden nispeten farklıdır. Nitekim yukarıda belirtildiği üzere ilk iki kaynaktaki vakıf gelirlerini oluşturan köyler ile vergi miktarlarına ait açık bilgiler yer almamaktadır.

40 Musa Çadırcı, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Karşılaşılan Güçlükler", *Mustafa Reşit Paşa ve Dönemi Semineri*, Ankara, TTK. Yayınları, Akara, 1994, s. 97-105; Karataş- Dural Karasu, *a.g.m.*, s. 369-381.

41 Hakkâri Meclisinden vürûd eden iki kit'a mazbata mantûku ve kuyudatı istifâde kılın-
dığı üzere Hakkâri Sancağı dahilinde kâin olup bazı medâris ve cevâmî-i şerife evkâfına
meşrut bulunan ve yurtluk ve ocaklık vechle bilâ-sened bazı kisân uhdelinde olarak 64
senesi gayetine değin ashâbı taraflarından zabt ve ta'sîr kılınan atiyü'z-zikr kurâ' ve mezâ-
rinin 65 senesi bedelâtının miktarıyla mutasarrıflarının esami ve şöhretleri ve harab ve
bî-hasıl bulunan kurânın mikdarını mübeyyîn Anadolu varidât muhâsebesinden tanzim
olunan hülasadır. BOA. EV.d. No. 13506.

Oysa bu defterde her bir vakıf belirtmesinin altına gelir kalemi (köy adı ve miktarı) üstüne ise harcama kalemi (imam, müezzîn, müderris, türbedar, vb) şeklinde çok daha sistemli bir kayıt tutulmuştur.⁴²

Albak Kazası'ndaki Vakıflar ve Gelirleri

Defterdeki kayıtlarda Albak (Başkale) kazasının Pizan (Örenkaya)⁴³ ve Başkalan köylerinde birer medrese ve vakfının olduğu anlaşılmaktadır. İsimleri belirtilmediğinden bu medreselerin kimler tarafından ve ne zaman inşa edildiği tespit edilememiştir. Ancak Başkale ve Pizan havalisi sancakbeyi olmasından hareketle kastedilen kişinin Hüsrev Bey olduğu düşünülebilir. Her iki köydeki medreselerin giderlerinin ortak verilmiş olması da ilginçtir. Zira aşağıdaki tabloda görüldüğü üzere köy adları ve vakıf için ayrılmış geliri belirtilmiş olsa da bunların hangi medreseye sarf edildiği belirtilmemiştir. Bu nedenle söz konusu köyler ve geliri toplamının bu iki medreseye ayrıldığı söylenebilir. Piran ve Başkal köylerindeki medreselerde bulunan müderrislerin maaşları ile medrese öğrencilerinin yemek giderleri için tablo 2'de yer alan sekiz köy gelirinden toplam 4.315 kuruş ayrılmıştır. Medreselerdeki öğrencilerinin yemek giderleri için de ayrıca Enbi köyünün 65 kuruşluk geliri ayrılmıştır.

Tablo 2: Albak Kazası'ndaki Piran ve Başkalan köylerindeki medrese vakfi geliri (kuruş cinsinden geliri ve köy adı)

Kuruş	Köy Adı
705	Çeretis-i (Heretis) Ulya karyesi (Hasan Bey)
635	Çeretis-i (Heretis) Süflâ karyesi
550	Sikanis karyesi ⁴⁴
950	Beredun (Birduk) ⁴⁵ karyesi
450	Hatib-âbâd karyesi
350	Sinave (Sinova) Karyesi
500	Sivik Karyesi
175	Bernevaz karyesinin ⁴⁶ nısf hissesi

Medreselerdeki isim belirsizliği yer yer cami ve mescitler için de söz konusudur. Enbi köyü kaydında görüldüğü üzere “camilerdeki imam, müezzîn ve kayyum” giderleri için ayrılan tutar yer almakta ise de bu camilerin isimlerine dair bilgiler yer almamaktadır. Ancak günümüzde olduğu gibi kayıtların tutulduğu dönemde de büyük olasılıkla cami, mescitler Piran cami/mesciti, Başkalan cami/mesciti gibi bulundukları köy veya mezraların isimlerini taşımaktaydı. Hakkâri bölgesinde az da olsa bazı zaviye kayıtlarına

42 BOA. MAD.d. No. 9221

43 Başkale de bir köy olup Hüsrev Bey'e ait bir medrese, kale ve türbeler de mevcuttur. (Y.K)

44 Dereici (Sikanis), Köylerimiz 1927, 1031.

45 Günümüzde İran sınırları dahilindedir (Y.K)

46 Yukarı Dikmen (Bernevaz) 1927, 1030.

Gör

Akademik
Bakış

337

Cilt 18
Sayı 36
Yaz 2025

da rastlanılmaktadır. Bunlardan biri Eleynyan (Güroluk) köyünde medfün olan “Şeyh İsmail Kutbi’-d-din Hazretleri”nin türbe ve zaviyesidir. Bu zaviye için 1.215 kuruşluk bir gelir ayrılmıştır. Zaviye için tahsis edilen bu gelirin hangi köylerde elde edildiğine dair bilgi verilmemiştir.⁴⁷ Bu türbenin de esasında İzzeddin Şir Bey Vakfı’na bağlı olduğu anlaşılmaktadır. Tekke fukarası başta olmak üzere türbedarı, mum, yağ ve tamir giderleri 1.060 kuruş ayrılmıştır. Bu meblağın tamamı Albak köyü gelirinden elde edilmiştir. Kayıta söz konusu gelirin türbedar vazifesine malik olanlarca uygun kalemelerde kullanılması istenmiştir.⁴⁸

Çölemerik Kazası’ndaki Vakıf Köyleri

Hakkâri dahilinde vakıf kayıtlarının en fazla olduğu yer merkez kaza olması hüviyetiyle Çölemerik’tir. Buradaki vakıflar ve bulundukları yerler bir bakıma Hakkâri merkezdeki nüfus ve iskanın geçmişine de ışık tutmaktadır. Nitekim vakıf eserleri, adları, bulundukları mahalleler bölgedeki iskanın öncüleri, nüfusun şekillenişine dair ip uçları olarak görülebilir. Bu mahiyetteki örneklerin ilki Meydan Mahallesi’dir. Günümüzde Hakkâri merkez mahalle adlarından biri olan Meydan Mahallesi de ismini Meydan Medresesi’nden almıştır.⁴⁹ Kayıtlarda bazı köylerin gelirlerinin bir kısmının Meydan Medresesi’nin giderlerinin karşılanması için ayrıldığı görülmektedir. Bu mahiyetteki bir kaynağa göre Meydan Medresesinde görevli hademeler ile yine aynı mahallede bulunan caminin imam, hatip, müezzin ve kayyum giderleri için 400 kuruşu Galçoa ve 375 kuruşu ise Çarikan köyünden olmak üzere toplam 775 kuruş ayrılmıştır.⁵⁰ Diğer bir başka kaynakta ise İzzeddin Şir Bey vakfından olan Meydan Mahallesi’ndeki cami ve medresenin tamir ve mum masrafları ile müderris, müteveli, imam, müezzin maaşları ile medrese öğrencilerinin barınma ve beslenme gibi giderleri için 3.375 kuruşun ayrıldığı belirtilmektedir. Bu tutar Çoğlan (Coklan), Gançuğa, Koçanı, Garusi, Kergis, Helil, Gerebis ve Nirve köylerinin gelirlerinden elde edilmiştir.⁵¹ Hakkâri’deki medreselerden biri ve belki de geçmiş bakımından en köklü olanlardan biri olarak Zeynel Bey Medresesi hakkında ise kaynaklarda sadece birkaç kayıt bulunmaktadır. Bu kayıtlardan birinde Hürlük köyünün 600 kuruşluk gelirinin Zeynel Bey Medresesi’ne ayrıldığı belirtilmektedir.⁵² Diğerleri ise doğrudan bu medrese ile ilgili değildir. Zeynel Bey Vakfı’na bağlı olan bir başka medresenin de Hoşab’da olduğu anlaşılmaktadır. Bu medresedeki öğrencilerin bazı giderleri için Sursel köyünün 600 kuruşluk geliri ayrılmıştır.⁵³ Meydan Mahallesi’nde Muhiddin Bey Vakfı’na ait bir medrese ve caminin de olduğu görülmektedir. Muhiddin Bey’in Meydan Mahallesi’ndeki medrese ve caminin maaş ödemeleri ile yemek, barınmak ve giyim gibi giderleri için Kokis köyünün 300 ve Kühaniye Köyü’nün de 300

47 BOA. EV.d. No. 13506.

48 BOA. MAD.d. No. 9221, 164.

49 BOA. EV.d. No. 13506.

50 BOA. EV.d. No. 13506.

51 BOA. EV.d. No. 9221,163; Bu köyler hakkında ayrıca Ev.d.16668; Coklan, Çecuğa (He-cacke diye bir köy var oraya yakın. Büyük ihtimalle kastedilen odur), Koçanı, Garusi, Gewargis, Helil, Goranı, Nirve. Köyler bu isimlerle bu mıntıkada mevcutlar. Hepsı Nes-turi köyü. (Y.K).

52 BOA. EV.d. No. 13506.

53 BOA. EV.d. No. 9221,164.

kuruşluk geliri olmak üzere toplam 600 kuruş tahsil edilmiştir.⁵⁴ Kayıtlardan İzzeddin Şir Bey vakıflarının Kal'a Mahallesi bölgesinde yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Bu elbette bir rastlantının sonucu değildir. Tarihî olarak XIII. yüzyıla kadar geriye giden bir geçmişe sahip İzzeddin Şir Bey'in Orta Çağ'ın şartları bağlamında kentle bütünleşen kale bölgesinde kümelenmiş nüfusu hedef aldığı düşünülebilir. Bu nedenle ona ait vakıf eserlerinin burada yer alması oldukça doğaldır. Kayıtlar ilk olarak Kal'a Mahallesi'nde İzzeddin Şir Bey'e ait bir caminin varlığını işaret etmektedir. Bu camisinin imam ve hademe maaşları ile bazı giderleri için Helilan köyünün 1.150, Şerve köyünün 200 ve Kezil köyünün 1.000 kuruş olmak üzere toplam 2.350 kuruş ayrılmıştır. İkinci olarak da bu caminin yanı sıra bir medresenin de var olduğunu anlaşılmaktadır. Kal'a Mahallesi'ndeki İzzeddin Şir Bey'in cami ve medresesinin maaş, yiyecek, barınma ve giyecek giderleri için Gananes Köyü'nün 200, Hasarik ve Beranis Köyü'nün 675 ve Glanis Köyü'nün 500 kuruş olmak üzere toplam 1.375 kuruş tahsis edilmiştir. Diğer taraftan Tizan köyünde bulunan İzzeddin Şir Bey (İzzeddin Bey olmalıdır) Vakfı'na rastlanılmaktadır. Bu vakfa ait olan cami ve medrese için Heretis-i Ulya ve Sufla, Sıkanıs, Berduk, Hatibava, Sinave, Sevik/Subik?, Bernevaz⁵⁵ köyleri gelirlerinin oluşturduğu 4.310 kuruşluk bir meblağ ayrılmıştır. Bu tutarın büyük bir kısmı cami ile medresenin bazı giderleri ile öğrencilerin barınma ve beslenme giderlerine sarf edilmektedir.⁵⁶

İzzeddin Şir Bey'in Baçerde Mahallesi'nde de vakıflarının bulunduğu görülmektedir. Bu mahallede bulunan medresedeki talebelerin barınma, beslenme giderleri ile caminin imam, hademe vb. masrafları için Binanu Köyü'nün 130 ve Kalanis, Bendüğü köylerinin gelirinin tamamı ile Eşkanan Köyü'nün gelirinin yarısının oluşturduğu 1.175 kuruşluk bir tutar ayrılmıştır.⁵⁷ Burada söz konusu medresenin Kal'a veya Baçerde mahallelerinin hangisinde yer aldığı tam olarak anlaşılamamıştır. Kayıtta "mahalle-i mezburda" ifadesinden hareketle bir önceki kayıtta geçen Baçerde Mahallesi'nin işaret edildiği kanaatine varılmıştır. Ancak İzzeddin Şir Bey'in Kal'a Mahallesi'nde bir camisinin de bulunduğu kayıttan hareketle söz konusu mahallin Kal'a olma olasılığının da bulunduğunu belirtmek gerekmektedir. Nitekim bir başka kaynaktan İzzeddin Şir Bey'in Çölemerik Baçer Mahallesi'ndeki medresesinin müderris, mütevellî ve talebenin giderleri ile tamir, mum ve yağ masrafı için 2.936 kuruşun ayrıldığı anlaşılmaktadır. Bu meblağ havalideki İnli, Suman/Human, Niyalaz, Halaba, Oranis, Kolanis, Sirderi/Pirderi ve İnkatak köyleri gelirlerinden oluşturulmuştur.⁵⁸

Es'ed Bey'in Hakkâri'nin Baçerde Mahallesi'nde bir cami ve bir medresesinin olduğu görülmektedir. Es'ed Bey'in Baçerde Mahallesi'nde bulunan camisinin imam ve hademe maaşları ile diğer bazı giderleri için Surman Köyü'nün 720 kuruşluk geliri ayrılmıştır. Şumunis Köyü'nün 360 kuruşluk geliri, Es'ed Bey'in medresesindeki talebenin yemek, eğitim ve barınma giderleri için

54 BOA. EV.d. No. 13506.

55 BOA. EV.d. No. 13506; BOA. MAD.d. No. 9221,163.

56 BOA. MAD.d. No.9221,163. Pirnevaz örneğinden bu gelirlerinin değişik olduğu görülmektedir.

57 BOA. EV.d. No. 13506.

58 BOA. MAD.d. No. 9221, 164; Termil, Suman, Binanu, Khalane, Avranıs, Kalanis, (...), Eşkitan köyleri. Bu isimlerle köyler mevcut ve birbirine yakın. Sadece Eşkitan Başkale'de diğerleri Çölemerikte. (Y.K)

sarf edilmiştir.⁵⁹

İzzeddin Şir Bey vakfından olan ve Meydan Mahallesi'nde bulunan cami ve medresenin giderleri ile talebesinin ihtiyaçlarının karşılanması için Kharus köyünün 550 kuruşluk geliri ayrılmıştır. Ayrıca söz konusu cami ve medrese için de Helil (Depin) Köyü gelirinin yarısı ile Goranis Köyü gelirinin tamamının da ayrıldığı görülmektedir. Bu iki köyün geliri toplamda 1.277,5 kuruştur. Halil Karyesi'nin yarı hissesinin (327,5 kuruş) ayrıca belirtilmiş olmasından hareketle söz konusu köylerin gelir miktarlarının farklı olduğu anlaşılmaktadır.⁶⁰

Mustafa Bey vakfından olan ve Baçerde Mahallesi'nde bulunan medresenin giderleri için Evranis Köyü'nün 50 kuruşluk geliri ayrılmıştır. Mustafa Bey'in ayrıca Kal'a Mahallesi'nde bir camisinin olduğu anlaşılmaktadır. Bu caminin imam ve hademe maaşları Avert köyünün 220 kuruşluk gelirinden karşılanmaktadır.⁶¹ Mustafa Bey'in Çölemerik Kapusu Cami-i Şerifi ile medresesinin giderleri için Avranis, Termil, Gedil, Sağarıl ve Kalanis köyleri gelirlerinin oluşturduğu toplam 1.395 kuruş ayrılmıştır. Bu meblağ müderrisi, müteveli, hatip, imam-ı evvel ve imam-ı sani ile müezzin maaşları başta olmak üzere talebenin barınma ve beslenme giderleri, tamir masrafları, mum ve yağ giderleri şeklinde belirtilmiştir. Kaynaklarda beş köyden⁶² elde edilen gelirin, vakıf mütevellisi denetiminde bahsedilen giderlere laygınca aktarılması gerektiği hususu üzerinde önemle durulmuştur.⁶³ Mustafa Bey'in Çölemerik'te bulunan Kaçiren Medresesi için Bajer Mahallesi Süsya Köyü'nün 200 kuruşluk geliri ayrılmıştır. Söz konusu tutar medresenin müderris ve müteveli maaşları ile öğrenci, tamir, mum ve yağ masrafları için ayrılmıştır.⁶⁴ Bunlar dışında ayrıca İbrahim Bey Medresesi ve Kal'a cami vakıfları hakkında da birer kayıt yer almaktadır. Bunlara göre Lor Viran köyünün 300 kuruşluk geliri İbrahim Bey Medresesi'ne tahsis edilmiştir. Ayrıca Kal'a caminin bazı giderleri için de Eşkinan köyünün 250 kuruşluk geliri ayrılmıştır.⁶⁵ Hakkâri Merkez kazasına ait bu örnekler hakkında birkaç çıkarımda bulunmak mümkündür. Bunlardan ilki, vakıf eserlerinin pek çoğunun Hakkâri beylerince inşa edilmiş olmasıdır. İkincisi ise yapıldıkları dönemde veya sonrasında vakıf sistemi dahiline alındıklarıdır. Üçüncüsü vakıf sistemine girişle birlikte gelir-gider kalemleri ve buna bağlı bazı köy gelirlerinin vakıf eserlerin ihtiyaçlarının karşılanması için tahsis edilmiş olmasıdır. Söz konusu köyler büyük olasılıkla değişen dönem ve şartlara rağmen vakıf kurucularının üzerinde kazanım ve haklarının devam ettiği veya aile, aşiret mensuplarının etkin olduğu bir çerçeveye haizdi. Nihayet son olarak Hakkâri merkezdeki nüfus ve yerleşimin ilk olarak Kal'a akabinde buraya yakın Meydan ve Biçer mahallelerinde yoğunlaştığı belirtilebilir. Bu durum hiç şüphesiz bölgedeki vakıf eserlerin konumlanması ile inşasının en önemli nedenleri biridir.

59 BOA. EV.d. No. 13506.

60 BOA. EV.d. No. 13506.

61 BOA. EV.d. No. 13506.

62 Kayıta Oranis köyü iki kez geçmektedir. İlkinde 220 kuruş ikincisinde ise 400 kuruşluk gelir yer almaktadır. Bu nedenler iki ayrı köy mü yoksa aynı köy mü ikilemi ortaya çıkmıştır. Aynı köy olsaydı büyük ihtimalle tek kalemde 620 kuruş yazılırdı. Büyük olasılıkla birbirinden farklı iki köy kaydedilmiştir.

63 BOA. MAD.d. No. 9221,164.

64 BOA. MAD.d. No. 9221,164.

65 BOA. EV.d. No. 13506.

Gevar Kazası'ndaki Vakıf

Gevar Kazası'na ait vakıflar hakkında fazlaca malumat yoktur. Tesadüf edilen kayıtlardan birinde Mahim/Musahhim, Sarvanik ve Seruş köyleri gelirlerinin ayrıldığı Şeyhü'l-Hikem/Halim Hangâhı'ndan bahsedilmektedir. Bu hanğahın kimi ihtiyaçlarını gidermek için geliri ayrılan köyler ile alınan miktara dair bilgi yoktur. Diğer bir başka kayda göre Kasrak Medresesi'nin giderleri için Husinan Köyü'nün sümün hissesi (200 kuruş) ayrılmıştır.⁶⁶

Diğer Bazı Kazalardaki Vakıflar

Yukarıda sıralanmış kazaların yanında nispeten çok daha az vakıf belirtmesi olan veya başka sancak dahilinde olmasına rağmen Hakkâri vakıflarıyla bağlantısı bulunan vakıflara ait bilgiler bu başlık altında incelenmiştir. Bunlardan ilki Mahmudi Kazası'dır. Bu kaza vakıfları arasında sadece Hasan Bey camisi ve medresesinin adı geçmektedir. Hasan Bey Medresesi'nin giderleri için Sil ve Bağan /Pağan köyleri gelirlerinin oluşturduğu 775 kuruşluk bir gelir bulunmaktadır. Hasan Bey camisi için ise Seresin ve Dikelek köylerinin gelirlerinin tahsis edildiği ve fakat bahsedilen köylerin harâbe olmasından dolayı herhangi bir gelir tahsisinin yapılmadığı anlaşılmaktadır. İkinci olarak Van Sancağına bağlı Vastan Kazası vakıfları arasında bulunan ve İzzeddin Şir Bey Medresesi ile Kütüphanesi vakfı gelmektedir. İzzeddin Şir Bey Medrese ve Kütüphanesi'nin giderleri için Hoşab Köyü'nün yıllık gelirinin tamamı ayrılmıştır. Bu arada Hoşab Köyü ayrıca İzzeddin Şir Bey'in Çölemerik Kazası'nın Meydan Mahallesi'nde bulunan medresesi vakfına bağlıdır. Defterin sonunda yer alan harab köyler arasında Hoşab köyünün de yer alması oldukça dikkat çekicidir. İzzeddin Şir Bey'in Vastan Kazası'ndaki bu vakıf, esasında bir medrese ve bir de kütüphane barındırması bakımından diğerlerinden farklılık arz etmektedir. Nitekim yukarıda belirtildiği üzere bölgedeki vakıflar daha ziyade medrese ve cami vakıfları hüviyetindedir. İzzeddin Şir Bey'in Vastan kazasında bulunan medrese ve kütüphane vakfı için ayrıca Nalak, Hargamis/Sargamis ve İl/Ey köylerinden elde edilmiş 6.336 kuruşluk gelir ayrılmıştır. Bu vakıfta her kim müteveli olursa bu meblağı müderris, müteveli maaşları, öğrenci giderleri, medrese ve kütüphanenin tamir masrafları, yağ, mum giderlerini vakıf usullerine göre pay edecektir. Üçüncü olarak ise Dize (Üzümcü) köyündeki Şeyh Ali türbe ve camisi vakıflarından bahsedilebilir. Bu nahiyeye ait tek vakıf belirtmesi vardır. Dize (Üzümcü) köyünde medfun İzzet-i azâm rahmeti'l-bâri Aliye'l-Hakkârî Hazretleri'nin türbe ve zaviyesindeki dervişler için Zire/Vize Köyü'nün 600 kuruşluk geliri ayrılmıştır. Ali el-Hakkâri Hazretleri türbe ve zaviyesi vakfının Mustafa Bey vakfından olduğu anlaşılmaktadır. Haydar Bey'in vakfına ait kayıtların daha ziyade Hoşab'ta geçtiği görülmektedir. Hoşab'ta bulunan Haydar Bey Medresesi'ndeki öğrenci ve tamir, mum, yağ gideri ile müderris ve müteveli maaşları için 775 kuruş ayrılmıştır. Bu tutar Bil ve Pağan köylerinden elde edilmiştir. Yine Nefs-i Hoşab'ta Haydar Bey'in bina ettiği mektebi bulunmaktadır. Onun inşa ettiği mektebin aynı zamanda bir sosyo-kültürel yönünün de olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim bölgedeki yetim ve garip çocuklar, buluş çağına gelinceye kadar bu okulun denetimi ve gözetiminde kalmaktadırlar. Bu çocukların giyim ve barınmalarının temini hususu vakıf şartları arasında yer almaktadır. Öyle ki mektebin havece-i evvel ve havace-i sanî, müteveli maaşları

görsel

Akademik
Bakış

341

Cilt 18
Sayı 36
Yaz 2025

ile mektep masrafları, tamir, mum, yağ giderlerinin yanı sıra ayrıca çocukların giyim ve barınma masraflarının eklendiği görülmektedir. Tüm bu harcamalar için Hakeve ve Gervan köyleri gelirlerinden elde edilen toplam 1.500 kuruşluk bir meblağ ayrılmıştır. Söz konusu meblağ Haydar Bey vakfı mütevellisi her kim ise onun dikkat ve dirayetinde vakıf usullerine göre sarf olunacağı kaynaklarda önemle belirtilmektedir. İbrahim Bey, Hoşab'da vakfı bulunan bir diğer beydir. Onun Hoşab'da bir medresesi bulunmaktadır. Müderris, mütevellî maaşları ile öğrenci, tamir, mum ve yağ giderleri için Muzur/Müzür köyünün 300 kuruşluk bedeli ayrılmıştır.⁶⁷ Son olarak Doski Nahiyesi'nde İsa (Hacı)⁶⁸ Bey camisinin olduğu görülmektedir. Ancak bu cami hakkında daha fazla bilgi yoktur. Sadece bu cami için Hamulyan köyü gelirlerinin ayrıldığından bahsedilmektedir. Ancak söz konusu köyün harab olmasından dolayı gelirin tedarik edilmediği anlaşılmaktadır.⁶⁹ Tetkik edilen kaynaklarda, Hakkâri'de vakıfları olduğu bilinen Hüsrev Bey ve vakıflarına ait herhangi bir kaydın bulunmayışı da oldukça önemlidir.⁷⁰ Bu durumun incelenen defterin daha ziyade Hakkâri beylerinin tasarrufunda olan kimi köyler ile bunların gelirleri ve yer yer vakıflarına ait bilgileri barındırmasından kaynaklanmış olması muhtemeldir.

Sonuç

Hakkâri, Osmanlı-Safevî sınır hattında olmasından dolayı özellikle XVI. yüzyıldan itibaren imparatorluk idaresince askerî, idarî ve sosyo-kültürel boyutuyla önemsenen bölgelerden biri haline gelmiştir. Osmanlı idaresine geçişle birlikte Safevî çekişmelerinde tampon bölge olarak rol oynaması bu durumun bir göstergesidir. Osmanlı İmparatorluğu nezdinde Hakkâri Beyleri'nin gönüllerinin hoş olması bu bakımdan oldukça önemliydi. XIX. yüzyılda imparatorluk merkezinden Hakkâri'ye gönderilen İran'a göçer aşiret mensuplarının geçişi ile tuz, koyun, yağ vb. malların sevkiyatının engellenmesini konu edinen emirler XVI. yüzyıldaki bu tablonun aslında pek de değişmediğini göstermektedir. Fakat özellikle malî bakımdan XIX. yüzyıl dünyasının gerekleri ile XVI. yüzyıl şartlarının oldukça farklılık gösterdiği aşîkardır. XIX. yüzyılda artık toprak ve topraktan elde edilen mal üzerindeki vergilendirme usulü yerini sıcak para akışına bırakmıştır. Tanzimat reformları bu nedenle Hakkâri'de ilk başta ciddi bir dirençle karşılaşmıştır. Coğrafyalarında toprak esaslı köklü ve kadîm haklarını kaybetme korkusu, bölgedeki aşîret beylerini harekete sevk etmiştir. Tanzimat sadece yukarıda bahsedildiği üzere idarî ve malî anlamda değil özellikle vakıf müessesesi üzerinden sosyo-kültürel bakımdan da Hakkâri'de ciddi değişiklikleri tetiklemiştir. Tanzimat'a kadar kazanımlarını hükümlerle oldukları çoğunluğun dinî ve sosyo-kültürel yönlerine hizmet edecek müesseseler inşa ederek bir bakıma meşrulaştıran beyler, imparatorluk idaresinin de yereldeki eli kolu vasfı görevini görmüşlerdir. Tanzimatla birlikte imparatorluk idaresi yereldeki bu ara idarî görevli sınıfı bir bakıma tasviye etmiştir. Bu durum diğer pek çok hususta olduğu gibi bölgedeki vakıfların idaresini de etkilemiştir.

Tanzimat'ın ilanıyla birlikte Hakkâri'deki vakıfların idaresi ciddi bir

67 BOA. MAD.d. No. 9221, s. 164, 165.

68 Hacı isimli bir Doski Ağasının olduğu bilinmektedir. (Y.K).

69 BOA. EV.d. No. 13506.

70 Tark, Ziya Arvas, "19. Yüzyılın Sonlarında Van Vilayeti Vakıfları", *Doğu Anadolu Sosyal Bilimlerde Eğilimler Dergisi*, 1/1, 2017, s. 19.

mesele haline gelmiştir. Bölgedeki vakıfların, belgelerde zaman zaman ifade edildiği üzere tam olarak kim tarafından, ne zaman, nasıl kuruldukları ve nasıl idare edildikleri hususlarına ait bilgiler vakfiyelerinin olmayışından dolayı imparatorluk idaresinde de bilinemiyordu. Bu bakımdan imparatorluk idaresi adete hakkında bilgi sahibi olmadığı vakıfların idaresini devralmak zorunda kalmıştır. İmparatorluk idaresi buna rağmen köklü maziye şahitlik etmiş bu müessesatın ayakta durması için gayret göstermiştir. Bir yandan Tanzimat'ın yeniliklerini uygulamaya koyarken, diğer yandan "kadimden ola geldiği üzere" şeklinde ifade edilen ve bölgenin kendi dinamiklerinden kaynaklı uygulamaları göz önüne alarak vakıflar ile ilgili var olan işleyişi devam ettirmeye çalışmıştır. Bu nedenle beyler tarafından kurulduğu veya onların adını taşıyan vakıf cami ve medreselerin türlü giderlerini karşılamak için yine büyük olasılıkla o beylerin kadimden tasarruf ettikleri köylerden elde edilen gelirleri pay edilmiştir. İncelenen kaynaklardan Hakkâri beylerinin vakıflarına ait kimi giderleri karşılaması üzere senelik 24.387 kuruşun sarf edildiği görülmektedir. Bu tutar eskiden olduğu üzere beylerin tasarrufunda olan bazı köylerin öşr gelirlerinden elde edilmiştir. Tanzimat'ın ilanı ile Hakkâri vakıflarının malî ve idarî bakımdan denetimi noktasında Hakkâri bey ailelerinin etkinliği azalmıştır. Vakıfların idaresinde daha ziyade mütevelliler rol oynamaya başlamıştır. Nitekim hemen hemen her vakıf belirtmesinde mütevellilerin vakfa ait gelirlerin temini, korunması ve dağıtılması hususlarında sorumlu tutuldukları açık bir şekilde vurgulanmaktadır. Bu mütevellilerin bey ailelerine mensup olup olmadıkları isimlerinin kaynaklarda yer almamasından dolayı anlaşılamamıştır. Bir kısmının yerel evkâf müdürlüğünce atandığı belirtilmektedir. Bu durum esasında idarî ve işleyiş bakımından iki şekilde ele alınabilir. İdarî olarak imparatorluk idaresi yukarıda belirtildiği üzere vakfiyesi olmadığı için nasıl ve neye göre idare edildiğini bilmediği bölgedeki vakıfları genel nizam dahil etme uğraşına girmiştir. Tanzimat sonrası Evkâf-ı Hümayûn Nezâreti'ne bağlı olarak bölgede evkâf müdüriyetinin kurulması, teftişlerin yapılması ve çalışmaya esas defterlerin oluşması bu tür bir maksadın ürünü olmalıdır. İşleyiş olarak da bey ailesi mensuplarınca idare edilen vakıfların idaresini yer yer atanmış başka mütevelliler vesilesiyle merkezileştirme gayreti ifade edilebilir. Bu durum hiç şüphesiz asırlardır bölgede süregelen kurucu vakıf sahibi ile ailesi mensuplarının vakıflarla olan idarî, siyasî ve malî bağlarının da koparılması anlamına gelmekteydi. Her iki durum da değişen XIX. yüzyıl dünyası şartlarının imparatorluk idaresini özellikle yerelde idareyi sıkılaştırma gereklerinin bir sonucu olarak görülebilir. Her bir vakıf için ayrı ayrı beratların hazırlanarak mütevelliler eline verilmesi de bu durumun bir göstergesidir. Ezcümle mütevellilerin denetiminde sarf olunan giderlere bakıldığında ise Hakkâri vakıflarına ait gelirin büyük kısmının müderris, mütevellî ve imam gibi görevli maaşlarına ayrıldığı söylenebilir. Görevli maaşlarını, öğrencilerin barınma ve beslenme giderleri ile vakıf eserlerinin tamiri, mum ve yağ tedariki için sarf edilen giderler takip etmektedir.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.)

Gör

Akademik
Bakış

343

Cilt 18
Sayı 36
Yaz 2025

Evkaf Defteri [EV.d]. No. 13506; 37818.
 Evkaf Mektubi Kalemî. [EV.MTK.]. No. 207, 121; No. 02993, 149.
 Evkaf Muhasebe Kalemî. [EV.MH.]. No. 1280, 172-173.
 Maliyeden Müdevver Defterler. [MAD.d.]. No. 9221.
 Mühimme Defterleri [A.DVNS.MHMD.]. No. . 2, 86; 4, 559; 14, 730.
 Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız Esas Evrakı (Y.EE.) 132/2.

Vakıflar Genel Müdürlüğü (VGM.)

Evkaf Defteri. [EVd.]. No.582; 200; 16257; 16668.

Telif ve Tetkik Eserler

ALANDAĞLI, Murat. “Osmanlı İmparatorluğu’nun Tanzimat Sonrası Dönemde Hakkârî’de Mali, İdarî ve Sosyo-Kültürel Yapıyı Tesis Etme Uğraşı (1857-1863 Yılları Muhasebe Kayıt Defterlerine Göre)”, *Külliyyat Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 15, 2021, ss. 45-81.
 ARVAS, Tarık Ziya. “19. Yüzyılın Sonlarında Van Vilayeti Vakıfları”, *Doğu Anadolu Sosyal Bilimlerde Eğilimler Dergisi*, 1/1, (2017), ss. 15-24.
 Ayn-ı Ali Efendi. *Kavânîn-i Âl-i Osman der Hülâsa-i Mezâmin-i Defter-i Dîvân*, İstanbul: Enderrun Yayınları, 1979.
 BALTA, Ruşen. *Mülhak Vakıflar El Kitabı*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1986.
 BAŞAR, Fahameddin. *Osmanlı Eyâlet Tevcihâtı (1717-1730)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997.
 BAŞPINAR, Sena. *Mülhak Vakıflar*, Ankara: Adalet Yayınları, 2024.
Cumhuriyet Devrinin Bir Serhat Vilayeti Hakkârî, Uluslararası Sempozyumu, 2-4 Mayıs 2019, (haz. S. Koçaslan), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara, 2020.
 ÇADIRCI, Musa, “Tanzimat’ın uygulanması ve Karşılaşılan Güçlükler”, Mustafa Reşit Paşa ve Dönemi Semineri, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994, ss.97-104.
 ÇINAR, Hüseyin-KOYUNCU Kaya Miyase. *Vakıflar Kaynakçası*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay., 2015.
 DALYAN, Murat Gökhan. *XIX. Yüzyılda Amerikalı Misyonerlerin Hakkârî Günlüğü 1830-1870*, Ankara: Üncü Kitap Yayınları, 2012.
 DEMİR, Abdullah. “Osmanlı Arşivi Kayıtlarına Göre Hakkârîli Bazı Ulema ve Müderrislerin Sicil-i Ahval Kayıtları” *I. Uluslararası Zap Havzası Uleması Sem.* (27-29 Nisan 2018), Bildirileri, Cilt II, ss. 512-551
Eski Çağ’dan Günümüze Tutak ve Hamur (Şelve), (haz. H. Kaya-E. Çiftçi), Ankara: Libra Yayınları, 2022.
 GENCA, Elif. “Osmanlı Hukukunda Vakıfların Denetimi (Evkaf-ı Hümayun Nezareti)”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, LXXII/1, 2014, ss. 538-545.
 GENCER, Fatih. “Merkezleşme Politikaları Sürecinde Yurtluk-Ocaklık Sisteminin Değişimi”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 30/49, 2011, ss. 75-96.
 GÖYÜNÇ, Nejat. “Ocaklık Deyimi Hakkında”, XI. Türk Tarih Kongresi, (5-9 Eylül 1990), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, III, 1994, ss. 873-877.
 Hacı Mehmed Günay, “Vakıf”, *Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 42, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları), 2012, 475-179.
 KAPLAN, Yaşar, “Hakkârî Tarihi”, 02.06.2024, <http://Hakkari.gov.tr/ilimiz-tarihi>
 İNALCIK, Halil. “Osmanlı Fetih Yöntemleri”, (çev. Hamdi Can Tuncer), *Cogito, Osmanlılar Özel Sayısı*, 19, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999, ss.115-132.
 KARATA, Yakup- DURAL KARASU, Demet. “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Miras Kalan Bir Mesele: Yurtluk-Ocaklık ve emlak-ı Mazbuta Mukabil Maaşların Tasviyesi”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, 56, 2017, ss. 369-381.
 KILIÇ, Orhan “Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancaklar Üzerine Bazı Tespitler”, *OTAM*, X, Ankara: 1999, ss. 119-137.
 KILIÇ, Orhan. “Klasik Dönem Osmanlı İdarî Sisteminde Hükümet Sancakları: Hakkârî Hükümeti Örneği”, *XIV. Türk Tarih Kongresi*, 9-13 Eylül 2002), II/1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2005,

ss. 703-720.

KILIÇ, Orhan. "Ocaklık Sancakların Osmanlı Hukukunda ve İdarî Tatbikattaki Yeri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11/1, 2001, ss. 257-274.

KILIÇ, Orhan. "Van Eyaleti'ne Bağlı Sancaklar ve İdarî Statüleri (1558-1740)", *Osmanlı Araştırmaları*, XXI, 2001, ss. 189-210.

KILIÇ, Orhan. *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdarî Taksimatı: Eyalet ve Sancak Tevcihatı*, Elâzığ, 1997.

KILIÇ, Orhan. *Doğu Serhaddinin Kilidi Van, 16.-18. Yüzyıllar*, Van: Van Belediyesi Yayınları, 2021.

KODAMAN, Bayram. "Osmanlı Devrinde Doğu Anadolu'nun İdarî Durumu", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1/1, 1986, ss. 3-20.

ÜNAL, M. Ali, XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989.

MURPHEY, Rhoads, *Kanûn-nâme-i Sultânî li-'Aziz Efendi*, Harvard Üniversitesi Basımevi, Doğu Dilleri ve Edebiyatlarının Kaynakları, IX, (Haz. Şinasi Tekin-Gönül Alpay Tekin), 1985.

NAGY, Piroška "Duyguların Tarihi", *Tarih Üzerine Yeni Yaklaşımların Tartışılması*, (der. Marek Tamm-Peter Burke), (çev. Atilla Güney), Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2021.

ORHONLU, Cengiz "Osmanlı Teşkilâtına Aid Küçük Bir Risâle 'Risâle-i Tercüme'", *Belleten*, IV/7-8, Ankara, 1967, ss. 39-47.

Osmanlı Devleti'nde Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancakları, (haz. E. Çiftçi-V. Gürhan-M.R. Ekinci), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2022.

ÖZ, Mehmet "XVI. Yüzyılda Bitlis Sancağı: Yönetim, Nüfus ve Vergilendirme", *IX th International Congress of Economic and Social History of Turkey*, (Dubrovnik- Croatia, 20-23 Ağustos, 2002), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2002, ss. 31-54.

ÖZSARAÇ, Yakup. Osmanlı Para Vakıflarından Türkiye Vakıflar Bankasına (1826-1954), Yıldırım Bayezid Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2019.

ÖZTÜRK, Şahabettin-Mehmet, Top. "Hakkâri Meydan Medresesi". *Vakıflar Dergisi*, 29, 2005, ss. 373-396.

SEVİM, Veli. *Hakkari Taşları II, Gizemin Peşinde*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2015. Sofyalı Ali Çavuş. Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi, (haz. Midhat Sertoğlu), Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1992.

SOLMAZ BİLİCİ, Meryem. *Türk Medeni Kanunu Çerçevesinde Mazbut Vakıfla (Örnek Mazbut Vakıf İncelemeli)*, Onikilevha Yayınları, İstanbul, 2021.

Sultanın Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancakları, (ed. O. Kılıç-Y. Kurt), İdeal Yayınları, İstanbul, 2024.

ŞAKİR, Berki. "Türkiye'de İmparatorluk ve Cumhuriyet Devrinde Vakıf Çeşitleri" *Vakıflar Dergisi*, IX, 2006, ss. 1-12.

ŞAŞMAZ, Musa. *Türkiye'nin İdarî Taksimatı (1920-2013)*, VII, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.

Şeref Han, *Şerfnâme, Omanlı-İran Tarihi*, Ant Yayınları, İstanbul, 1971.

TURAN, Şerafettin. "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İdarî Taksimatı", Atatürk Üniversitesi 1961 Yıllığı, Ankara, 1963, ss. 210-227.

Uluslararası Tarihte Hakkari Sempozyumu, 14-16 Kasım 2014, (haz. Y. Kaplan-M. Adıyaman-M.X. Sadını), Ankara, 2016.

ÜLKE, Cemal. "Devlet ve Yerel İktidar Örneğinde Hakkari Hükümeti", *Osmanlı Devleti'nde Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancakları*, (Ed. E. Çiftçi- M.R. Ekinci- V. Gürhan), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2022, ss. 297-318.

ÜNAL, M. Ali. "XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Diyarbekir Eyaletine Tâbi Sancakların İdarî Statüleri", *X. Türk Tarih Kongresi* (Ankara: 22-26 Eylül 1986) Bildiriler, V, Türk Tarih Kurumu Yay., 1994, ss. 2211-2220.

ÜNAL, M. Ali. "XVI. Yüzyılda Palu Hükûmeti", XI. Türk Tarih Kongresi (Ankara: 5-9 Eylül 1990) Bildiriler, III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994, ss. 1071-1096.

ÜNAL, M. Ali. XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.

YILMAZÇELİK, İbrahim. XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.

Extended Abstract

The foundation institution is one of the important dynamics of the Ottoman administrative, financial, military and socio-cultural structure. This is evidenced by the fact that the Ottoman land law and tahrir books contain a large number of foundations. Information on the foundations in the classical Ottoman sanjaks can be found in the tahrir and evkaf books. The founders of the foundations, their purpose of establishment, and their income and expenditure status are detailed in the foundation books. These sources indicate that a significant portion of the income generated in the Ottoman countryside was transferred to foundations established for religious and socio-cultural purposes. In the context of the Ottoman administrative structure, in addition to the classical sanjak system, there were also regions administered by the yurtluk-ocaklık and government system. There were generally no surveys in these areas. Some military, political and legal responsibilities, especially the provision of a certain annual sum, shaped the administration in such regions. Consequently, the yurtluk-ocaklık and governmental sanjaks did not have the same range of sources of financial, military and administrative information as the classical sanjaks. However, there were undoubtedly foundations established for various purposes.

Rather, the study aims to examine the foundation institutions in the unregistered yurtluk-ocaklık or government sanjaks in the context of Hakkâri. There are various reasons for taking Hakkâri as an example. One of these reasons is that, despite its long history, its geography restricts human life and pursuits. As a matter of fact, the fertile alluvial plains familiar from Anatolia or Rumelia do not exist here. Another factor is its strategic location, which played an important role in the Ottoman-Safavid rivalry. It is clear that the Hakkâri Beys at times put both administrations in a difficult position. The Ottoman imperial administration at times had great difficulty in preventing and resolving the religious, administrative and financial maneuvers of the beys. Sometimes it granted privileges contrary to its administrative and financial discipline.

Therefore, the status of the foundation institution in Hakkâri, which had no fertile agricultural land and was politically and financially distant from the Ottoman imperial administration both geographically and administratively, has been a matter of curiosity. Many questions have arisen about the foundation stories of the foundations in Hakkâri, their types, their founders, their income and expenditure status, and their administration. First of all, it can be said that despite the humanitarian predicaments of the region, there were foundations in Hakkâri whose roots date back to the fifteenth century. Secondly, it is understood that the administrative functioning in the region also shaped the foundations. The fact that the founders of the foundations were beys can only be expressed in this way. Unlike the classical Ottoman sanjaks, Hakkâri's foundations were administered by beys with a much more deep-rooted history of achievements in the region. In the sanjak of Hakkâri, families and clansmen, who acted as administrative intermediaries between the local and the center, established some foundations as a necessity of their ancient presence in the region. In order to meet the expenses of these foundations bearing the names of beys such as Zeynel Bey, İzzeddin Şir Bey, Es'ed (Melik Es'ed Bey) and Mustafa Bey, the revenues of some villages and hamlets belonging to the beys were allocated as compensation. This study aims to reveal the findings on the foundations of Hakkâri beys, their administration, income and expenditures, based on the examples of documents, documents and ledgers prepared after the Tanzimat period.